

ARKEOLOGISKA UPPDRAGSVERKSAMHETEN

RAPPORT 2015:90

ARKEOLOGISK FÖRUNDERÖKNING

Arkeologisk förundersökning inom Garnisonskyrkogården Göteborg 436

Schakt för trädplanteringar i parken vid Polishuset i centrala Göteborg

Västra Götalands län, Västergötland, Göteborgs stad, Göteborg socken,

Heden 705:13, Göteborg 436 (437)

Petra Nordin

ARKEOLOGISKA UPPDRAGSVERKSAMHETEN

RAPPORT 2015:90

ARKEOLOGISK FÖRUNDERÖKNING

Arkeologisk förundersökning inom Garnisonskyrkogården Göteborg 436

Schakt för trädplanteringar i parken vid Polishuset i centrala Göteborg

Västra Götalands län, Västergötland, Göteborgs stad, Göteborg socken,

Heden 705:13, Göteborg 436 (437)

Dnr 5.1.1-00312-2015

Petra Nordin

STATENS HISTORISKA MUSEER

SAMT ARKEOLOGISKA UPPDRAGSVERKSAMHETEN

STATENS HISTORISKA MUSEER
Arkeologiska uppdragsverksamheten

Kvarnbygatan 12
431 34 MÖLNDAL
Fax: 010-480 80 94
Tel.: 010-480 80 00

www.arkeologiuiv.se
e-post: fornamn.efternamn@shmm.se
www.shmm.se

© 2015 STATENS HISTORISKA MUSEER
Arkeologiska uppdragsverksamheten
Rapport 2015:90

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Gävle 2013. Medgivande I 2012/0744.
Kartor är godkända från sekretessynpunkt för spridning.

Bildredigering Lena Troedson
Layout Lena Troedson
Omslag Arbetet med schakt 1 påbörjas. Foto, från nordost, Petra Nordin.
Tryck/utskrift Arkitektkopia, 2015

Innehåll

Inledning	5
Topografi	5
Fornlämningsmiljö	5
Kunskapsläget Garnisonskyrkogården	9
Metod	11
Resultat	13
Gravar	13
Fynd	15
Sammanfattning	15
Referenser	16
Administrativa uppgifter	17
Bilagor	18
Bilaga 1. Schakttabell	18
Bilaga 2. Anläggningslista	19
Figur- och tabellförteckning	20

Figur 1. Läget för förundersökningen markerat på utsnitt ur Översiktskartan, blad 253 Göteborg (Sweref99 TM, 1:250 000) och GSD-Sverigekartan.

I samband med Park & Naturförvaltningens planer på att plantera träd i parken utanför Polishuset har Statens Historiska Muséer, Arkeologiska uppdragsverksamheten (Mölndal), utfört en arkeologisk förundersökning. Vid förundersökningen grävdes tio schakt och tjugo gravar observerades i schakten. Minst tio av dessa gravar berörs av ingreppen och bör undersökas innan en exploatering kan äga rum.

Inledning

På uppdrag av Park & Naturförvaltningen i Göteborgs Kommun och enligt beslut fattat av länsstyrelsen i Västra Götalands län har Statens Historiska Muséer Arkeologiska Uppdragsverksamheten Mölndal utfört en arkeologisk förundersökning inom Garnisonskyrkogården Göteborg 436. Park & Naturförvaltningen i Göteborgs kommun planerar att plantera träd, sätta ut parkbänkar och anlägga nya gångvägar i parken. Förundersökningen utfördes inom tio platser där Park & Natur planerar att plantera träd.

Sammanlagt upptogs tio schakt och tjugo gravar observerades i schakten. Minst tio av gravarna berörs av exploateringen och bör undersökas innan träden kan planteras. Grav 1–5 i schakt 1, grav 11–14 i schakt 4 och grav 16 i schakt 7 berörs av ingreppen (se figur 6).

Topografi

Garnisonskyrkogården Göteborg 436 ligger invid Polishuset i centrala Göteborg, och mellan fotbollsarenorna nya och gamla Ullevi. Utanför Polishuset finns en park, vars utbredning i stort motsvarar det som finns kvar av ”orörd” kyrkogård idag.

Kyrkogårdens är belägen på en nivå mellan 5–7 meter över havet, strax invid Mölndalsån som rinner norr om kulturlämningen.

Fornlämningsmiljö

Göteborg 436 ligger lågt i terrängen och är dold under markytan. Kyrkogården användes främst under 1700-talet men det finns en begravningsplats markerad på en karta från slutet av 1600-talet (se figur 5b).

Göteborg anlades på Hisingen 1604 och fick sina stadsprivilegier 1607. Staden, som anläggs vid Älvsborgsbrons fäste på Hisingen, kallas först ”Karl den IX:s Göteborg” och har beteckningen Lundby 135:1 i fornminnesregistret. Stadens historia blir dock kortvarig. Fyra år efter det att Göteborg har fått sina stadsprivilegier bränner danskarna ned den. År 1621 får staden Göteborg nya stadsprivilegier i samband med att Gustav den II Adolf låter anlägga Göteborg på andra sidan Göta Älv (Göteborg 216), inom det område som idag kan betecknas som ”Göteborg innanför vallgraven”.

Vid mitten av 1600-talet börjar man bygga ”Nya Älvsborgs Fästning” (Västra Frölunda 248:1) på en ö mitt i Göta Älv. Under 1680-talet uppförs Skansen Kronan (Göteborg 148:1–2) och Skansen Lejonet (Göteborg 135:1). År 1675 fanns ”gamla garnisonen” i Göteborg. Mellan 1693–1709 så omfattade Garnisonen den militära avdelningen Prins Carls Lifregemente (Karl den XII:s, senare benämnt Svenska Livregementet till fots) och den civila befolkningen i kronhusförsamlingen. Prins Carls livregemente för-

Figur 2. Garnisonskyrkogårdens utbredning på Fastighetskartan, blad 07B0E Göteborg (RT 90). Skala 1:10 000.

lades 1709–1716 till Wismar. Orsaken till livregementets förflyttning till Wismar var för att försvara staden mot danskarna. Först 1716 kapitulerade svenskarna och livgardet flyttades till Halmstad (1716–1717) och sen vidare till Laholm (1717–1718) (Garnisonens kyrkobok 1693–1717). Efter detta inrättades ”nya garnisonen” i Göteborg.

Vid slutet av 1600-talet anlades en kyrkogård, Göteborg 436, öster om staden, på en äng invid Mölndalsån. Där nya Ullevi ligger idag, fanns under 1600-talet ett tegelbruk. Tegelbruket är markerat på historiska kartor över Göteborg.

Nordost om den aktuella fornlämningen ligger Gamlestaden, Göteborg 218. Här har man under flera år undersökt delar av staden ”Nya Lödöse”. Inom Nya Lödöse har man kunnat kartlägga bebyggelse, samt en kyrka och en kyrkogård. Lämningarna kan dateras till 1400- och 1500-talet. Gamla Älvsborgs fästning (Göteborg 185:1) som är belägen längre ut mot havet har också ett medeltida ursprung.

Under perioden 2007 till 2014 har ett flertal ingrepp gjorts i Göteborg 436. Totalt har hittills 525 gravar undersökts (Bramstång Plura och Nordin i manus). Vid en förundersökning 2012 upptäcktes att ett flertal gravar hade förstörts i samband med att man hade anlagt en kyrkogårdsmur runt

Figur 3. Jessica Andersson dokumenterar en grav och en hård i schakt 2. Till höger i bild ses härden A20018. Träkol samlades in från anläggningen. Foto: från öster: Petra Nordin.

kyrkogården (Bramstång 2012). Muren byggdes 1750 och gravarna som grävdes sönder då var äldre. I samband med nya schakt för lyktstolpar utmed Skånegatan har ytterligare en förundersökning utförts i parken. I ett schakt fanns kyrkogårdsmuren som vittnade om att begravningsplatsen fortsätter söderut (Nordin 2015).

Kyrkogården vid Tyska kyrkan har undersökts vid ett flertal tillfällen och ett stort skelettmaterial har insamlats. Vid en nyligen utförd förundersökning invid Tyska kyrkan dokumenterades fyra gravar. De antas vara samtida med Garnisonskyrkogårdens gravar (Svedberg 2014).

Kunskapsläget Garnisonskyrkogården

Garnisonens personal i Göteborg tillhörde domkyrkoförsamlingen fram till 1675. Därefter skapades garnisonsförsamlingen och var tidvis stadens största, inräknat de civila församlingsmedlemmarna. Garnisonens lägre befäl och soldatfolket, samt deras eventuella familjer, begravdes på den nu aktuella kyrkogården, som ska ha varit i bruk mellan åren 1721–1835. Den äldsta delen ska ha anlagts mellan åren 1721–1734 och den nyare delen 1808.

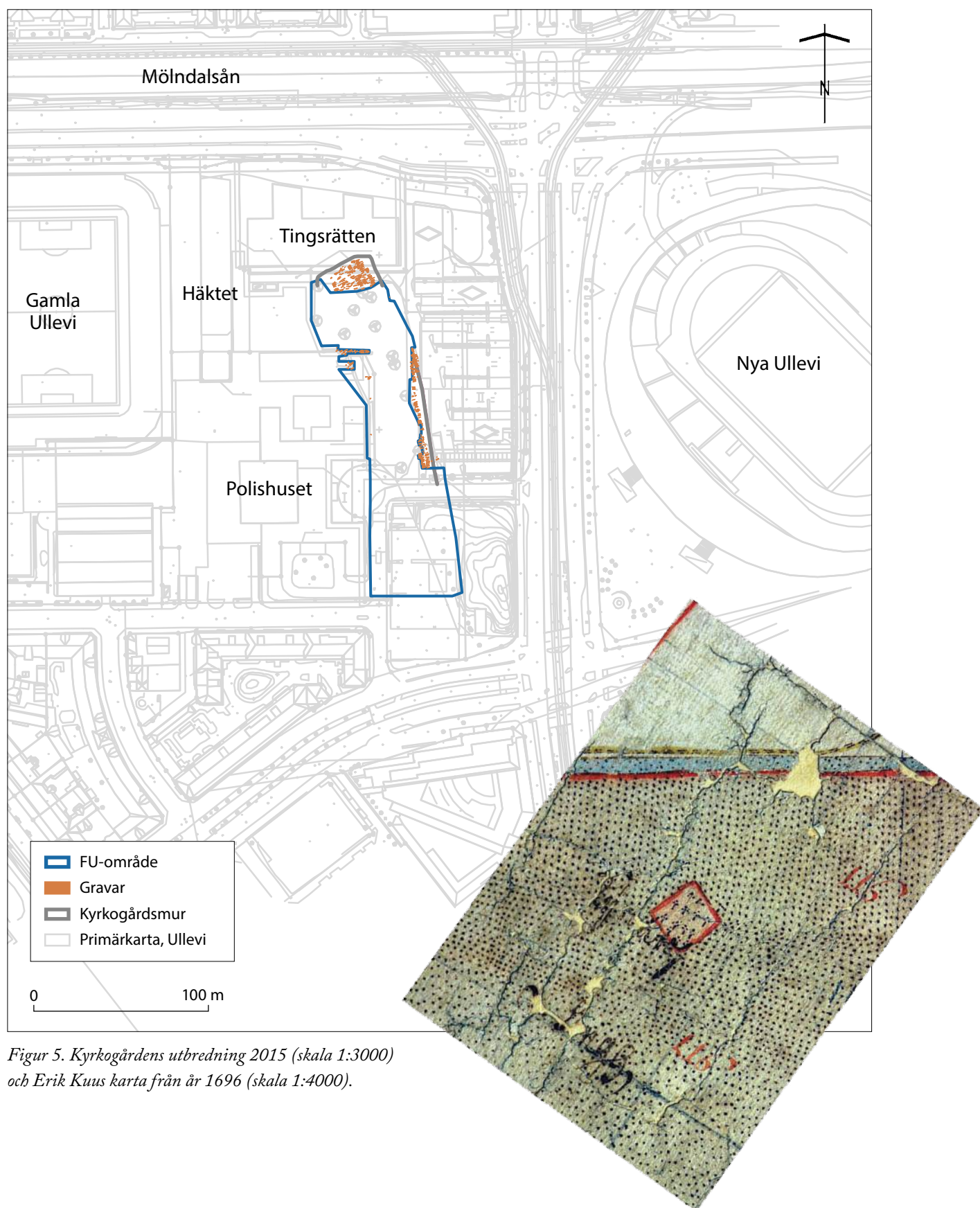
Det finns inga uppgifter om att platsen för Garnisonskyrkogården har en äldre historia som begravningsplats. Ändå finns det en karta utförd av Erik Kuus år 1696 som tyder på att platsen antingen brukats eller att planer funnits på att bruka ytan för gravläggning redan under 1600-talets slut. Små kors är tecknade inom en markerad yta som överensstämmer med den äldsta delen av gravgården. Merparten av de hittills 525 undersökta gravarna har legat inom den gamla kyrkogårdens begränsning (se nedan).

Eftersom Garnisonskyrkogården är relativt väl undersökt kan vi luta oss mot den kunskap som de tidigare undersökningarna gett. I princip kan vi utgå ifrån att inom kyrkogårdsmuren förekommer gravar bevarade, ofta i flera lager (Bramstång 2012). Marken har varit kuperad och gravarna ligger på olika djup över hela kyrkogården. Det skiljer mer än tre meter mellan den högst belägna kistan i sydost och den lägst belägna graven i norr, 5,78 meter över havet i sydost, respektive 2,20 meter över havet i norr. I norr varierar gravarnas djup mellan 4,4–2,2 meter över havet. I sydost varierar djupet mellan 5,78 till 4,2 meter. Dessutom fanns i norr ett antal äldre förstörda gravar som grävts sönder vid senare gravläggning. I den västra delen, närmast polishuset, finns gravar 0,3 meter under befintlig markyta. Gravarna finns även utanför kyrkogårdsmuren och enligt uppteckningar kring kyrkogårdens historia ska det röra sig om gravlagda vid kolerautbrottet 1834.

344 gravar har dokumenterats på den norra delen av kyrkogården. Över 1/3 av dessa utgörs av lösa kranier från äldre, söndergrävda gravar. Den norra delen av kyrkogården har nyttjats mer intensivt och i flera omgångar. Merparten av de begravda var vuxna män och slitaget på individernas tänder vittnade om att de rökt tobak i pipa.

Ibland hade tre till fyra kistor placerats intill varandra i en rad, någon gång låg de också staplade i flera lager ovanpå varandra. Fenomenet kunde främst beskådas på den norra delen. En hypotes är att det rör sig om gravlagda i samband med de stora epidemier som drabbade staden.

Figur 4. Kartan till vänster visar läget för fornlämningarna Nya Lödöse, Göteborg innanför vallgraven, Skansen Kronan, Skansen Lejonet, Karl den IX:s Göteborg och Gamla Älvsborgs fästning. Fastighetskartan, blad 07B0E Göteborg (RT 90). Skala cirka 1:30 000.

Figur 5. Kyrkogårdens utbredning 2015 (skala 1:3000) och Erik Kuus karta från år 1696 (skala 1:4000).

Vid undersökningarna 2013 och 2014 dokumenterades 181 gravar utmed den östra kyrkogårdsmuren. 40 procent av dessa gravar var barngravar. De flesta barnen hade varit yngre än två år vid dödstillfället. Personliga tillhörigheter observerades i större utsträckning utmed den östra kyrkogårdsmuren. Bland annat har en person fått med sig ett läderetui med nålar i graven. Flera vuxna hade örhängen. Knappar med tyg på fanns ibland i bäckenregionen, detta tolkades som om den begravde hade haft byxor på sig. Flera barngravar innehöll också pärlor (från sjalar), halsband, metallknappar och en mössa i ullgarn. Förmodligen hade de flesta kläder på sig vid begravningstillfället. Flera saker talar för att det inte bara var soldater utan förmodligen underordnade i hela garnisonens organisation som begravdes med sina familjer på platsen. Bland annat skräddare, konstaplar, stadsvakter och brandvakter samt barnen som vilade här. När det gäller tandhälsan var karies mer utbrett bland dem som hade begravts längs med den östra kyrkogårdsmuren.

Tabell 1. Antalet undersökta gravar vid ingreppen 2007–2014.

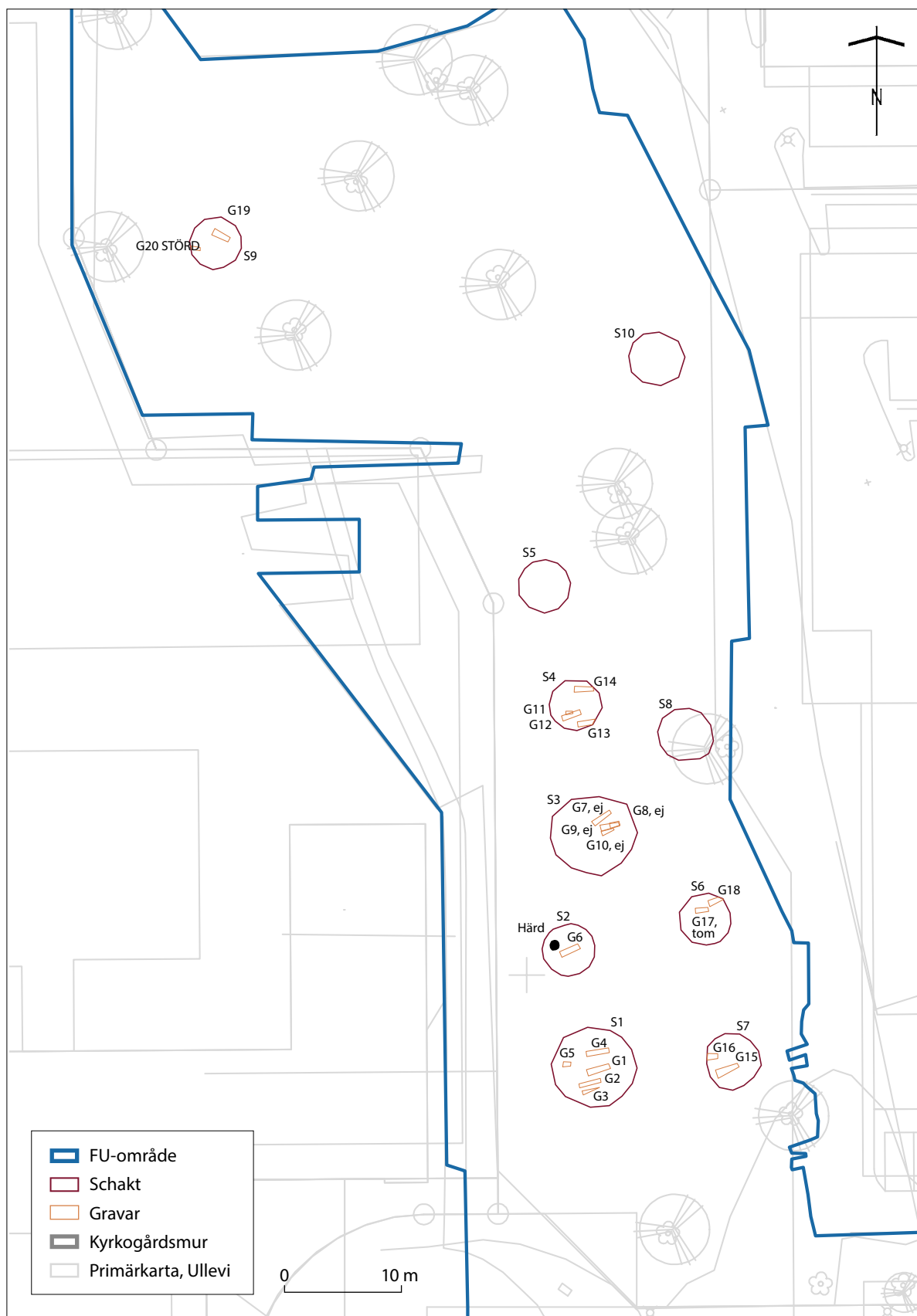
Gravar	Norra delen	Östra delen
Kistor	242	171
Lösa kranier	102	10
Vuxna	86 %	60 %
Barn	14 %	40 % (av dessa var 78 % under 2 år vid dödstillfället)

Metod

Vid förundersökningstillfället upptogs schakt där Park & Natur planerar att plantera träd. Schakt och anläggningar mättes in med en totalstation. Järnplattor lades ut för att inte grävmaskinen skulle skada trädens rötter.

I samband med den antikvariska kontrollen grävdes tio gropar för trädplanteringar, benämnda Park S1–S10 (se figur 6). Schakten grävdes ner till 0,8 meters djup om det inte fanns några gravar i dem. Fyra schakt innehöll gravar på nivån 0,6–0,7 meter under markytan. Totalt berörs minst tio gravar av ingreppet och bör undersökas innan exploatering kan äga rum.

Ytterligare två områden för trädplanteringar hade markerats i plan. På den ena ytan stod en stor container så det gick inte att schakta här. Det andra området ligger invid en elstation samt en gång- och cykelväg i parken. Här planerar Park & Naturförvaltningen också att gräva schakt dels för belysning och dels för fästen till parkbänkar. De två områdena kan ingå i en antikvarisk kontroll i samband med övriga ingrepp i kyrkogården såsom schakt för elkablar, gångvägar, belysningar och övriga planteringar i parken.

Figur 6. Schaktplan Park & Natur. Skala 1:500.

Figur 7. Översikt över schakt 1. Jessica Andersson dokumenterar de fem gravarna som finns här. Foto, från öster: Petra Nordin.

Resultat

Gravar

Vid förundersökningen observerades tjugo gravar i schakten: 16 vuxna och fyra barn. Tio av gravarna berörs av exploateringen. Fem gravar, grav 1–5, i schakt 1 är belägna på nivån 0,6 meter under markytan. Fyra gravar, grav 11–14, i schakt 4 berörs också av exploateringen eftersom de ligger 0,65 meter under markytan. Grav 16 i schakt 7 påträffades 0,70 meter under markytan och bör undersökas innan exploateringen kan äga rum. Grav 18 i schakt 6 togs omhand i samband med förundersökningen så här behövs inga vidare insatser göras.

Som tidigare nämnts kunde två av områdena för trädplanteringarna inte undersökas vid tillfället för förundersökningen.

Schakt 1 (trädkluster)

I schakt 1 observerades fem gravar (Grav 1–5) på ett djup av 0,6 meter. De kommer att beröras av den planerade exploateringen. Kistornas storlek indikerar att det rör sig om vuxna individer. Med anledning av att en asfalterad gångväg löper över området södra del upptogs inte hela ytan för trädplan-

teringen vid tillfället för förundersökningen. Eftersom gravarna påträffas redan 0,6 meter under markytan är det inte uteslutet att även underliggande gravar kan komma att beröras av exploateringen. I schaktets nordöstra del finns en stubbe vars rötter delvis stört gravarna.

Schakt 2

I schakt 2 observerades en eldstad (A20018) 0,5 meter under markytan. Träkol insamlades från anläggningen, som var 0,6 meter i diameter stor. Grav 6 observerades under nivån 0,8 meter och berörs inte av ingreppet. Det är viktigt att inte gräva djupare än 0,8 meter vid trädplantering.

Vid en undersökning 100 meter sydost om kyrkogården påträffades en hård, som var drygt 2,2 meter i diameter stor. Träkol från anläggningen har med hjälp av ¹⁴C-metoden daterats till förromersk järnålder (Ragnesten 2010).

Schakt 3 (trädkluster)

I schakt 3 påträffades rester av en störd grav (grav 7) med endast lär- och skenbenen bevarade. Graven dokumenterades och undersöktes vid tillfället för förundersökningen. Ytterligare tre gravar (grav 8–10) har konstaterats ligga under 0,8 meters djup och ingen ytterligare undersökning är därför nödvändig i detta schakt. Det är viktigt att inte schakta djupare här vid trädplanteringen.

Schakt 4

I schakt 4 påträffades fyra gravar, grav 11–14. Grav 11 är en barngrav (spädbarn) och de tre övriga är vuxengravar. Gravarna är belägna på ett djup av 0,65 meter under marknivå. De kommer därför att beröras av den planerade exploateringen.

Schakt 5

Schakt 5 var stört av sentida aktiviteter. Schaktet grävdes ned till 0,8 meters djup. Flera lösa skelettdelar påträffades i fyllningen så det finns säkerligen gravar på djupare nivåer här. I mitten av schaktet fanns en grop som fyllts med sand (nedgrävning för en grav?).

Schakt 6

I schakt 6 framkom resterna av en barngrav, grav 17. Graven låg på 0,6 meters djup. Endast kistans botten fanns bevarad samt möjligen rester av benmjöl. Barngraven var i så dåligt skick att den dokumenterades och togs bort vid tillfället för förundersökningen. En trädrot hade växt rakt igenom kistan. I schaktets östra del fanns ytterligare en grav på 0,6 meters djup. Eftersom inga andra gravar observerades i schaktet grävdes grav 18 ut och överkroppen lyftes. Nederdelen av kroppen ligger därför kvar i ostört läge och så vida området för trädplanteringen inte justeras är en slutundersökning av schaktet inte nödvändig inför exploateringen.

Schakt 7

I schakt 7 observerades två gravar, varav nedre delen av grav 16 finns på cirka 0,7 meters djup medan grav 18 ligger under 0,8 meters djup. Grav 18 berörs inte av ingreppet, men grav 16 bör undersökas innan en exploatering kan äga rum.

Schakt 8

Schakt 8 var stört av sentida aktiviteter och ingen grav observerades ned till nivån 0,8 meter under markytan.

Schakt 9

I schakt 9 fanns en starkt rödfärgad fyllning (gammal gångväg) och en kabel löper genom dess västra del. Kabeln har stört grav 20 som ligger på 0,7 meters djup och skelettdelarna har här delvis rubbats ur sitt läge. Övre delen av kroppen ligger kvar bakom schaktkanten i nordväst. Ytterligare en grav, grav 19, observerades i schaktet men på en nivå under 0,8 meters djup och berörs därför inte av ingreppet. Den del av grav 20 som påträffades i schaktet är söndergrävd av ett kabelschakt. Grav 19 ligger under nivån 0,8 meter. Därför krävs inga vidare insatser i schaktet inför trädplanteringen.

Schakt 10

Schakt 10 var stört och trots att skelettdelar påträffades kunde ingen säker grav observeras ned till 0,8 meters nivån. Det är dock troligt att gravar finns på djupare nivåer här. Inga vidare insatser behöver göras inför trädplanteringen.

Fynd

Fynd observerades också i schakten, bland annat två fragment av en trefots-gryta (1600-tal), yngre rödgods (1700-tal), kinesiskt porslin, en djurbenskäke och flera fragment av kritpipor. En kritpipa går att datera eftersom den har en stämpel med "tre kronor" och bokstäverna "F R" på piphuvudet. På klacken står signaturen I A. Det är sannolikt att denna kritpipa har tillverkats i Jonas Alströmers fabrik i Alingsås och på beställning av kung Fredrik I som regerade 1720–1751. Från början tillverkades de här piporna i Storbritannien (1719), men under 1720-talet började de tillverkas i flera svenska städer, bland andra Alingsås och Stockholm (Åkerhagen 2006, 2009). Det finns ytterligare ett kritpipsfragment med en otydlig klackstämpel.

Sammanfattning

Vid förundersökningen upptogs tio schakt ned till en nivå av 0,8 meter under markytan. I tre av schakten, schakt 1, 4 och 7, finns minst tio gravar som berörs av exploateringen. De tio gravar som berörs är: grav 1–5 i schakt 1, grav 11–14 i schakt 4 och grav 16 i schakt 7.

Vid förundersökningen lyftes kvarlevorna från grav 18 i schakt 6. Grav 7 var delvis störd och undersöktes vid förundersökningen. Inget skelettma-

terial insamlades från den senare. Grav 17 undersöktes också inom ramen för förundersökningen, men även här fanns inget skelettmaterial bevarat.

Statens Historiska Muséer Arkeologiska Uppdragsverksamheten Möln-dal föreslår att de tio ovan nämnda gravarna undersöks innan en exploatering kan äga rum. Övriga ingrepp på kyrkogården såsom resandet av lyktstolpar, fundament till bänkar, ytterligare två platser för trädplantering och elkablar med mera bör övervakas i form av en antikvarisk kontroll.

Det är av stor vikt att djupet 0,8 meter hålls vid nedgrävning för trädplanteringar, detta för att inte skada gravar. Trädrötter kan dock komma att påverka gravar med tiden. Grav 17 i schakt 6 var svårt skadad av en trädrot som växt rakt igenom kistan.

Referenser

- Bramstång Plura, C. 2012. Begränsning av garnisonskyrkogårdens östra kant. Västergötland, Göteborgs socken, Heden 705:14, fornlämning 436. UV Rapport 2012:67. Riksantikvarieämbetet.
- Ragnesten, U. 2010. Stadsmuseet i Göteborg, rapport 2010:9.
- Bramstång Plura, C. & Nordin, P. 2015. Garnisonens gravar, i manus. Garnisonens kyrkobok 1693–1717.
- Nordin, P. 2015. Antikvarisk kontroll i samband med schaktning inom Garnisonskyrkogården Göteborg 436. Schakt för lyktstolpar, ”Fontel-lare” och brunnar längs Skånegatan utanför Polishusets entré. Rapport 2015:91. Statens Historiska Muséer, Arkeologiska uppdragsverksamheten.
- Svedberg, V. 2014. Begravningar vid Tyska kyrkan i Göteborg. Västra Götalands Län, Västergötland, Göteborgs stad och socken, kvarteret Rådhuset (Tyska kyrkan), Göteborg 216. Riksantikvarieämbetet UV Rapport 2014:72.
- Åkerhagen, A. 2006. Att datera en kritpipa. (Nätupplaga).
- Åkerhagen, A. 2009. 1700-talets kungar och deras kritpipor. (Nätupplaga).

Administrativa uppgifter

SHMM:s dnr: 5.1.1-00312-2015.

Länsstyrelsens dnr: 431-27837-2014.

SHMM:s projektnr: A13045.

Intrasisprojekt: UV2014:187, UV2012:201.

Undersökningstid: 21 maj–27 juni 2015.

Projektgrupp: Jessica Andersson, Kristina Carlsson (keramik och kritpipsfragment), Petra Nordin och Pia Svensson.

Underkonsulter: Trimtec.

Exploateringsyta: 10 sökschakt.

Undersökt yta: 202 kvadratmeter.

Läge: Fastighetskartan, blad 63D 9c NV,
x 6399961 y 320261 (Sweref 99 TM).

Koordinatsystem: Inmätt i Sweref 99 12:00.

Koordinater för undersökningsytans sydvästra hörn:
x 6398404,50 y 148995,11 (Sweref 99 12.00).

Höjdsystem: Rikets, RH 2000.

Dokumentationshandlingar som förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), RAA, Stockholm: –.

Fynd: Ett skelett insamlat och förvaras på Arkeologiska uppdragsverksamheten, Mölndal.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Intrasisld	Namn	Beskrivning	Djup (m)	Meter ö.h.	Area (m2)
20004	Park S1	0–0,05 m: grässvål 0,05–0,3 m: matjord mörk humös sandinblandad lera 0,3–0,6 m: brun humös sandinblandad lera. I fyllningen finns inslag av tegel och träkol. Stort inslag av trädrötter 0,60 m–: ljusbrun sandinblandad lera. Nivå för grav 1–5	0,60	6,65	37,72
20008	Park S2	0–0,05 m: grässvål 0,05–0,2 m: matjord mörk humös sandinblandad lera 0,2–0,5 m: Brun humös sandinblandad lera 0,5 m–: ljusbrun sandinblandad lera. Hård A200018 på 0,5 metersnivån. Träkol insamlat. Grav 6 under 0,8 meter	0,80	6,34	15,53
20021	Park S3	0–0,05 m: grässvål 0,05–0,2 m: mörk humös sandinblandad lera 0,2–0,5 m: brun sandinblandad lera. Lösa ben i fyllningen 0,5–0,8 m: ljusbrun sandinblandad lera. Grav 7 fanns på 0,5 meters nivå men var söndergrävd. I fyllningen fanns en kritpipa (huvud) med F R och de tre kronorna samt klackstämpel I A (tillverkad i Alingsås). Endast skenben och lårben bevarade. Grav 8–10 ligger under 0,8 meter och berörs inte av ingreppet	0,80	5,84	38,22
20022	Park S4	0–0,05 m: grässvål 0,05–0,2 m: matjord mörk humös sandinblandad lera 0,2–0,55 m: brun humös sandinblandad lera. I nivån 0,5–0,55 m finns inslag av rödgods (bland annat en trefotsgräva), tegel och träkol 0,65–0,7 m: gulbrun sandinblandad lera. Här fanns fyra gravar, grav 11–14, som berörs av trädplanteringen	0,65	5,467	14,86
20025	Park S5	0–0,5 m: grässvål 0,05–0,45 m: brun humös lerinblandad sand med inslag av tegel, järnskrot och sten (fyllnadslager). Lösben i form av smalben och höftben 0,45–0,8 m: ljusbrun lera. Sannolikt gravar under nivån	0,80	5,50	15,37
20036	Park S6	0–0,5 m: grässvål 0,05–0,45 m: brun humös lerinblandad sand med inslag av tegel, järnskrot och sten (fyllnadslager) 0,45–0,8 m: ljusbrun lera. På nivån 0,65 meter fanns en barngrav, grav 17. Inga ben fanns kvar och graven var svårt skadad av trädrötter. Överdelen av kroppen i Grav 18 lyftes vid FU. Inga ytterligare insatser behöver göras inför trädplanteringen	0,80	5,94	15,05
20039	Park S7	0–0,05 m: grässvål 0,05–0,2 m: matjord mörk humös sandinblandad lera 0,2–0,5 m: brun humös sandinblandad lera 0,5 m–: ljusbrun sandinblandad lera Grav 16 är belägen 0,65–0,7 meter under markytan och berörs av ingreppet. Grav 15 ligger under 0,8 meters nivå och får ligga kvar	0,67	6,51	17,27
20043	Park S8	0–0,5 m: grässvål 0,05–0,3 m: mörk humös lerinblandad sand 0,3–0,8 m: brun lerinblandad sand med inslag av tegel, glas och ben	0,80	5,44	16,65
20044	Park S9	0–0,05 m: grässvål. Stört område 0,05–0,3 m: röd sandfyllning i norra delen. Mörk humös lerinblandad sand 0,3–0,7 m: brun humös sand med tegel, glas och ben. På nivån 0,7 m finns en kabel, som löper rakt igenom schaktet och en söndergrävd grav, grav 20 0,7–0,8 m: ljusbrun sandinblandad lera. Grav 19 är belägen under 0,8 meters nivå	0,80	5,25	15,10
20054	Park S10	0–0,05 m: grässvål 0,05–0,2 m: matjord mörk humös sandinblandad lera 0,2–0,75 m: Brun humös sandinblandad lera med tegel och glas 0,75 m: lösa ben från minst två individer men inga gravar på 0,8-metersnivån. Sannolikt gravar under	0,80	5,28	16,66

Bilaga 2. Anläggningslista

Intrasisld	Namn	Subclass	U?	Beskrivning	Undertyp	Längd (m)	Bredd (m)	Typ	Form	Konstruk.	Höjd (m)
20009	G1	Grav	No	0,6 m under mark- ytan. 1,85x0,5 m stor kista. Kranie inmätt	Skelettgrav	1,85	0,5	Vuxen	Rektangulär	Kista	5,89
20011	G2	Grav	No	–	Skelettgrav	1,85	0,35	Vuxen	Rektangulär	Kista	5,74
20012	G3	Grav	No	Ligger i schakt- kant, men inn- anför exploate- ring. På grund av gångväg togs inte hela ytan upp. Vuxengrav	Skelettgrav	1,50	0,40	Vuxen?	Rektangulär	Kista	5,82
20013	G4	Grav	No	Fotändan i schakt- kanten. Inmätt 1,95x0,55 m	Skelettgrav	1,95	0,43	Vuxen	Rektangulär	Kista	5,76
20015	G5	Grav	No	Endast fotändan synlig i schaktet. Fortsätter väster ut. Del av vuxen	Skelettgrav	0,67	0,40	Vuxen	Rektangulär	Kista	5,86
20023	G6, ej	Grav	No	Kistan ligger un- der 0,8 m	Skelettgrav	1,72	0,49	Vuxen	Rektangulär	Kista	5,32
20027	G7, ej	Grav	No	–	Skelettgrav	1,75	0,40	Vuxen	Rektangulär	Kista	5,09
20028	G8, ej	Grav	No	Endast nedre delen av kroppen och kistan. Del av vuxen	Skelettgrav	0,90	0,40	Vuxen	Rektangulär	Kista	4,92
20029	G9, ej	Grav	No	–	Skelettgrav	1,60	0,47	Vuxen?	Rektangulär	Kista	4,81
20031	G10, ej	Grav	No	Barngrav	Skelettgrav	1,12	0,33	Barn	Rektangulär	Kista	4,82
20032	G11	Grav	No	Spädbarn	Skelettgrav	0,58	0,26	Barn	Rektangulär	Kista	4,71
20033	G12	Grav	No	–	Skelettgrav	1,70	0,45	Vuxen	Rektangulär	Kista	4,79
20034	G13	Grav	No	Vuxengrav. Fortsätter österut	Skelettgrav	1,60	0,43	Ung vuxen/ Tonåring?	Rektangulär	Kista	4,80
20035	G14	Grav	No	Vuxengrav. Osäker utbredning mot öster	Skelettgrav	1,70	0,46	Vuxen	Rektangulär	Kista	4,80
20037	G15, ej	Grav	No	–	Skelettgrav	1,97	0,50	Vuxen	Rektangulär	Kista	5,67
20038	G16	Grav	No	Del av vuxen	Skelettgrav	0,90	0,54	Vuxen	Rektangulär	Kista	5,53
20040	G17, tom	Grav	Ja	Låg på 0,7 m djup. Inga ben eller tänder bevarade. Inget insamlat från graven	Skelettgrav	1,11	0,40	Barn	Rektangulär	Kista	5,22
20041	G18	Grav	Ja	Halva kroppen lyftes vid FU. Från bäcken nedåt ligger kvar i öster	Skelettgrav	1,26	0,50	Vuxen	Rektangulär	Kista	5,27
20052	G19 EJ	Grav	No	Kranie kom på 0,8 m djup. Berörs ej av exploateringen	Skelettgrav	1,50	0,55	Vuxen	Rektangulär	Kista	4,37
1000334	G20, störd	Grav	No	Endast benen synliga på 0,75 m nivå. Störd av kabel	Skelettgrav	0,90	0,30	Barn?	Rektangulär	Kista	4,47

Figur- och tabellförteckning

Figurer

Figur 1. Läget för förundersökningen markerat på utsnitt ur Översiktskartan, blad 253 Göteborg (Sweref 99 TM, 1:250 000) och GSD-Sverigekartan.	4
Figur 2. Garnisonskyrkogårdens utbredning på Fastighetskartan, blad 07B0E Göteborg (RT 90). Skala 1:10 000.	6
Figur 3. Jessica Andersson dokumenterar en grav och en härd i schakt 2. Till höger i bild ses härden A20018. Träkol samlades in från anläggningen. Foto: från öster: Petra Nordin.	7
Figur 4. Kartan till vänster visar läget för fornlämningarna Nya Lödöse, Göteborg innanför vallgraven, Skansen Kronan, Skansen Lejonet, Karl den IX:s Göteborg och Gamla Älvsborgs fästning. Fastighetskartan, blad 07B0E Göteborg (RT 90). Skala cirka 1:30 000.	9
Figur 5. Kyrkogårdens utbredning 2015 (skala 1:3000) och Erik Kuus karta från år 1696 (skala 1:4000).	10
Figur 6. Schaktplan Park & Natur. Skala 1:500.	12
Figur 7. Översikt över schakt 1. Jessica Andersson dokumenterar de fem gravarna som finns här. Foto, från öster: Petra Nordin.	13

Tabeller

Tabell 1. Antalet undersökta gravar vid ingreppen 2007–2014.	11
--	----

Arkeologisk förundersökning inom Garnisonskyrkogården Göteborg 436

I samband med Park & Naturförvaltningens planer på att plantera träd i parken utanför Polishuset har Statens Historiska Muséer, Arkeologiska uppdragsverksamheten (Mölndal), utfört en arkeologisk förundersökning. Vid förundersökningen grävdes tio schakt och tjugo gravar observerades i schakten. Minst tio av dessa gravar berörs av ingreppen och bör undersökas innan en exploatering kan äga rum.

STATENS HISTORISKA MUSEER

SAMT ARKEOLOGISKA UPPDRAGSVERKSAMHETEN